

تألیف: ابن کمال پاشا

ترجمه‌ی: پرویز اذکابی

برتری زبان پارسی بر دیگر زبانها

یادداشت مترجم:

انگیزه‌ی ترجمه‌ی رساله‌ی حاضر، که از انتشارات انجمن ایران‌نویج (ایران کوده شماره‌ی ۱۷- سال ۱۳۳۲) بوده، همان است که ویراینده‌ی رساله - آقای دکتر حسینعلی محفوظ (دانشجوی پیشین عراقی در دانشگاه تهران)، - بدان اشاره کرده و گفته است: «این رساله بر فایده‌هایی چند از جغرافیا و ادب و تاریخ احتوا دارد؛ و بسا که ادب آموز پارسی به فرا یاد داشتن آنها نیاز داشته و در فراهم کردن آنها به تکاپو افتاده است». و دیگر، همانا تعلیقات و اضافات و مأخذهای خود ویراینده است، درباره‌ی تراجم و اعلام تاریخی و جغرافیایی رساله، و جزاینها. ویراینده از ۱۲۳ مأخذ معتبر عربی و فارسی در این کار استفاده نموده است؛ که این بنده علاوه بر چندتایی از همان مأخذها، از چند مأخذ دیگر هم در ترجمه‌ی رساله و افزودن برخی حاشیتهاسود جسته‌ام، که روی هم ۱۳۰ مرجع شده است. از ترجمه‌ی هاشمها صرف نظر کرده‌ام؛ بجز چند مورد، بسبب اهمیت موضوع یا واژه یا درستر بودن هاشم از متن، زیرا بیشتر مطالب متن از «معجم البلدان» گرفته شده است و اشاره‌ی مکرر بدین کتاب، بعنوان نسخه‌ی بدل، و ذکر اختلافها بیهوده می‌نمود. اما چنانکه گفته شد، وجه درست را، اگر در هاشم بوده و ویراینده هم به درست بودن آن اشاره نموده است، ترجیح داده و آنرا در متن یا حاشیه آورده‌ام.

دیگر اینکه، هر چه در متن رساله برای تمهیم معانی و بیان آنچه در اصل نبوده، یا حاشیتهایی را که در تعلیقات، از خود افزوده‌ام، و مأخذهایی که بدانها رجوع کرده‌ام، بدون استثناء همه را در میان دو قلاب: [] آورده‌ام، تا افزوده‌های من بر اصل معلوم باشد.

هم چنین، نام مأخذها را که آقای محفوظ بدون ترتیب فهرست نموده‌اند، بنده آنها را مرتب بر حروف الفباء، به عنوان «کتابنامه» در پایان فهرست کرده‌ام تا مراجعه بدانها آسانتر باشد.

وانویس دو مقدمه‌ی فارسی و عربی حسینعلی محفوظ :

این رساله‌ی است کوچک و شگفت در بیان برتری زبان فارسی بر زبان های دیگر بجز عربی، تألیف ابن کمال پاشا - در گذشته سال ۹۴۰.

بنای طبع این رساله بر عکس است که دوست دانشمند گرامی، مورخ فاضل و پزشک - مذاق، آقای دکتر داوود چلبی موصلی، عضو فرهنگستان های سوریه و مصر و عراق، از روی نسخه‌ی متعلق به کتابخانه‌ی شخصی محمد علی افندی بن الخلیفه در شهر موصل عراق، برایم برداشته‌اند.

اصل این نسخه - چهار صفحه است که چند سطر بی‌خط به خط نوشته شده - جزو مجموعه‌ی است ستمبر، که بیش از هفتاد و پنج کتاب در بردارد؛ و پنجاه و نه رساله‌ی آن از مولف است. در حاشیه‌ی این رساله، استنباطها و فایده‌های غیرتامی ایراد گردیده، که در نسخه‌ی عکسی نمایان نشده است.

کاتب نسخه، نامی از خود نبرده، همچنانکه از اشاره به نسخه‌ی که بدان رجوع کرده غفلت ورزیده و تاریخ فراغت از استنساخ را هم ثبت نکرده است.

گمان می‌کنم که وی از اهل ضبط نبوده است؛ زیرا همین نسخه از تصحیف و تحریف و غلطهای فاحش خالی نیست.

تصحیح متن رساله و تهیه‌ی حواشی و نوشتن اضافات و ذیلی که بجهت توضیح بعضی لغات و اصطلاحات و تعبیرات و اسناد احادیث و اشعار و شرح حال شعرا و رجال و اماکن و فواید دیگر مربوط به مطالب متن کتاب تعلیق شده، از روی ۱۲۳ مدرک و مأخذ عربی و فارسی، خطی و چاپی، با احتیاط فوق‌العاده به انجام رسید.

اما عنوان رساله موافق آنچه نوشته آمده، نیست. مولف، تنها از ذکر روا بودن خواندن نماز به فارسی، از نظر ابوحنیفه - بنقل از کتاب المبسوط؟ - آغاز کرده و در این بحث، حدیثی را که ابوسعید بردعی در کتاب الکافی شرح الوافی، روایت نموده، به میان آورده است؛ که آن حدیث بگفته‌ی ابن القاری ساختگی است. بعد دو بیت از عصابه جرجانی که یا قوت حموی هم در مجمع البلدان آورده، ثبت نموده؛ آنگاه به شرح اعلام مردمان و ولایات که شاعر یاد کرده، پرداخته است.

مؤلف ظاهراً به يك عده كتاب دسترس داشته، از آن جمله : « الكافي شرح الوافي » ابوسعید بردعی (؟) و «معجم البلدان» یاقوت حموی. و قطعاً از «فهرست» ابن الندیم یا «مفاتیح العلوم» خوارزمی و «تاریخ جهانگشا» یجویی و «مرصاد الاطلاع» ابن عبدالحق بغدادی و «التنبیه علی حدوث التصحیف» حمزه بن حسن اصفهانی، استفاده نموده است. لکن در اشاره بدین مرجعها اهمال ورزیده و در هر حال، انتخاب و گزینشی بهین کرده است.

مؤلف، یکی از دوستداران زبان فارسی بوده چون این زبان در دربار پادشاهان آل عثمان رواج بسیار داشته و زبان دانشمندان آن سرزمین بوده، چنانکه بزرگان و پادشاهان این خاندان، بخصوصاً سلطان سلیم نخست، به این زبان شعر هم گفته اند. وی در زمان سلطنت همین سلطان به تقلید گلستان سعدی، کتاب «نکارستان» را نوشت و فرهنگی به نام «دقائق الحقایق» در مشکلات زبان فارسی فراهم آورد و رساله‌یی در تعریب کلمات فارسی و رساله‌ی حاضر را که درباره‌ی برتری این زبان کهنسال بزهمه‌ی زبانها بجز عربی میباشد، تألیف کرده است.

ومن، از آنرو در تصحیح و تعلیق این رساله کوشیدم که آن بر فایده‌هایی چند از جغرافیا و ادب و تاریخ احتموا دارد؛ بسا که ادب آموز پارسی به فرا یاد داشتن آنها نیاز داشته و در فراهم کردن آنها به نکاپو افتاده است.

این است که، این کوشش ناچیز را به فرهنگستان ایران، که افتخار عضویت انجمن ادبی آنرا - در زمان ریاست دانشمند بزرگ جناب آقای حسین سمیعی ادیب السلطنه - یافته‌ام، اهدا نموده؛ لازم می‌داند مراتب تشکرات صمیمانه‌ی خود را به «انجمن ایرانویچ» که طبع این رساله را بر عهده گرفته و به انجام مقرون کرده است، تقدیم نماید. امید دارد خدمت این بنده‌ی ناچیز که از عشاق این زبان زنده‌ی «عمر بخش» جان افزاست، در پیشگاه پارسی‌گویان شیرین سخن مقبول افتد.

ابن کمال پاشا *

شمس‌الدین احمد بن سلیمان بن کمال پاشای رومی، معروف به ابن کمال پاشا و کمال پاشا زاده، هم‌روزگاران او را «مفتی الثقلین» لقب داده‌اند. وی مورخ و محدثی دانشمند، ادیبی شاعر، فقیهی حنفی، مولفی پرکار و از فاضلان نامدار و مردان بزرگ عصر خود بود.

خانواده‌اش از خاندانهای نجیب و شهیر در دوره‌ی عثمانیان می‌بود. در «طووقات» از ناحیه‌های «سیواس» زاده شد و در «دارالحدیث» در شهر «ادرنه» به آموختن فقه پرداخت، و در نزد «لطفی طوقاتی» (۱) در گذشته بسال ۹۰۴ - و «قسطلانی» (۲) در گذشته بسال ۹۰۱ - و «خطیب زاده» (۳) مرده بسال ۹۰۱ - و «معرف زاده» (۴) درس خواند. آنگاه، در مدرسه‌ی

* رجوع کنید به: «الشقائق النعمانية» ج ۱ ص ۴۲۰-۴ و «عقود الجواهر» ج ۱ ص ۲۱۷-۲۶ و «فرهنگنامه پارسی» ج ۱ ص ۶۳۲-۳ و «مخطوطات الموصل» - ص ۲۸ و ۳۶ و ۳۷ و ۴۰ و ۴۷ و ۶۵ و ۶۸ و ۷۸ و ۱۰۴ و ۱۲۸ و ۱۳۰ و ۱۷۷ و ۱۹۷ و ۲۷۴ و ۲۹۶ و ۲۹۷ و «الفوائد البهية» ص ۲۱-۲ و «شذرات الذهب» ج ۸ ص ۲۳۸-۹ و «معجم المطبوعات العربية والمعرّبة» ص ۲۲۷-۸ و «تاریخ آداب اللغة العربية» ج ۳ ص ۳۲۷ و «قاموس الاعلام» ج ۵ ص ۳۸۸-۶ و «فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار» ج ۲ ص ۲۵۹-۶۱ و ۳۱۹ و ۳۹۳ و ۳۹۹-۴۰۰ و «فهرس الخزانة التیموریة» ج ۳ ص ۲۵۸-۹ و «بر و کلمن» ج ۲ ص ۴۴۹-۵۳ و «تکملة» همو ج ۲ ص ۶۶۸-۷۳ و «ریحانة الادب» ج ۵، خطی بنقل از «تاریخ احمد رفعت» ج ۴ ص ۱۵۰ و «کشف الظنون».

۱- شرح حالی از او در «الشقائق النعمانية» - ج ۱ ص ۳۱۳-۸ هست.

۲- شرح حالی از او در مرجع مذکور - ص ۱۵۶-۶۱ هست.

۳- در مرجع نامبرده ص ۱۶۲-۶، شرح حالی از او هست.

۴- شرح حالی از او در «تاریخ الخزانة التیموریة» ج ۳ ص ۲۵۹-۶۱ هست.

«علی بیگ» در «ادرنه» و سپس در «اوسکوب» به‌مدرسی گمارده شد. در سال ۹۲۲، زمان سلطان سلیم نخست، منصب قاضی‌عسکری آناتولی را یافت و به‌همراه سلطان وارد مصر شد. هنگامی که به ترکیه بازگشت، در «دارالحديث» و سپس در مدرسه‌ی «بایزیدیه» در «ادرنه» بتدریس پرداخت.

در سال ۹۳۲، مشیخه‌الاسلامی بدو تفویض گردید، تا اینکه در دوم شوال ۹۴۰ = ۱۵۳۳ م در استانبول درگذشت و در خانقاه محمود چلبی، نزدیک دروازه‌ی «ادرنه» به خاک سپرده شد. (۱).

وی در عربی و پارسی و ترکی استاد بود و در این زبانها، او را شعر و آثار بسیار است؛ که از سیمصد کتاب، در لغت و فقه و تفسیر و تاریخ و ادبیات و حدیث و شعر، تجاوز کرده است. شرحهایی مهم و حاشیتهایی سودمند نگاشته و هم او را دیوان شعری نیکوست. از کتابهایش، «نگارستان» به فارسی است، که بتقلید از کتاب «گلستان» سعدی شیرازی پرداخته است. (۲) فرهنگی هم پارسی بترکی، که «دقائق الحقایق» نام کرده، برای ابراهیم پاشا وزیر اعظم عثمانی - مرده در ۲۲ رمضان سال ۹۴۲ - تألیف کرده و نیز فرهنگی عربی به فارسی بنام «محیط اللغه» گرد آورده است.

بیشتر کتابهایش هنوز بصورت خطی باقیست و تنها تعداد کمی از آنها چاپ شده است. (دنباله دارد)

۱ - [محمود بیگ نام، که یکی از شاگردان او بوده، بنایی از سنگ بر سر خاک او ساخته است.]

۲ - [از «نگارستان» (که آن نیز برای ابراهیم پاشا وزیر سلطان سلیمان قانونی، در سال ۹۲۹ ساخته شده؛ و در هشت باب به پیروی از گلستان سعدی، با داستانهای تاریخی واقعی که به ۴۰۰ می‌رسد و ۸۴ حکمت و پند دارد، تألیف گردیده) نسخه‌یی به خط نستعلیق - بتاریخ نیمه‌ی محرم ۹۷۳ - در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه، بشماره‌ی «۳۹۷۲» هست. (فهرست کتابخانه‌ی مرکزی - ج ۱۲ ص